

“Manayı anlatmak yeterli olsaydı, dünyanın insanları işsiz ve manasız kalırdı.” (Mevlana Celaleddin)

Adam Smith onsekizinci yüzyılın sonlarına doğru İngiltere’den yazdığı [An Inquiry into the Nature and Causes of The Wealth of Nations](#)’a, emeğin üretken güçlerinde en büyük gelişmelerin ve onun herhangi bir yere yönlendirilmesinde ya da uygulanmasında aracılık eden marifet, beceri ve muhakame yeteneğinin büyük bir kısmının iş bölümünün sonucu olduğu gözlemini dile getirerek ([bknz.](#)) başlar. İnsanların, bizzat kendi “bazen bilinç, bazen hür irade denilen” zihinleri uyarınca, ikame edilebilir ve piyasa tarafından değeri verili olan birer makina parçası olarak insani olan yaşamı terk edip kullanılır aletler haline gelmelerinin medeniyet, adalet ve kalkınmanın üstünlüğü olarak hoşluğunu da anlatır. Buna karşılık, Adam Smith’in «Türkiye» dediği, resmi tarihlerde artık «Osmanlı İmparatorluğu» olarak geçen bölgede, madenlerde ücretli çalışmanın en eski zamanlardan beri yaygın olduğunu göremeden belirtir ki: “Macar madenleri, diye farkederek bay Montesquieu, zengin olmasalar bile, her zaman komşuları olan Türk madenlerinden daha az masrafla işlenmiş ve dolayısıyla daha kârlı olmuşlardır. Türk madenleri köleler tarafından işlenir ve o kölelerin kolları Türklerin ezelden beri kullanmayı düşündükleri yegane aletlerdir. Macar madenleri kendi emeklerini hafifleten ve kısıtlayan bir çok makina istihdam eden özgür insanlar tarafından işlenir.”([bknz.](#))

Mevlana Celaleddin, Adam Smith’ten beş yüz küsur yıl önce Konya’dan Adam Smith’in iş bölümü olarak görmeye meyledeceğini şöyle dile getirir:

İster iki ayaklı, ister dört ayaklı olsun, bir tane kesen iki ağızlı makas gibi yol alır.

Şu çamaşırcı iki ortağa bak, görünüşte birinin diğeriyle ihtilafı vardır.

Biri çamaşırı suya sokar, diğeri ortak onu kurular.

Buysa kuru çamaşırı tekrar ıslatır. Sanki kavgayla diğeri tersini yapmaktadır.

Fakat kavga görüntüsündeki bu iki zıt, hoşnutluk içinde bir gönül ve bir iştir.

Hem Adam Smith, hem Mevlana Celaleddin, birden çok insanın faaliyetinin «iş» denilen bir tek eylem olarak görüldüğü bir durumu dile getirir. Ancak, Adam Smith'in betimlediğinde insanlar ve yaptıkları birbirlerinden yalıtılıp ayrıklaştırılır, insanlar bir mekanizmanın ve kendilerinden yabancılaşan eylemleri bir sürecin «cut/paste» edilebilir parçaları haline gelirken, Mevlana Celaleddin'in betimlediğinde insanlar ve yaptıkları artık ayrıştırılmaz tarzda bir olan gönülle birleşirler. İki de, tahakküm ilişkileri yumağının iş denilen aynı bileşenini tahakküm altında bulunmak konumunda olanlara methederler. Bu methiye sermayeci tahakküm ilişkilerinin sürdürülmesi için onsuz olmaz ideolojik unsuru oluşturur. Adam Smith ve Mevlana Celaleddin'in sundukları sonucu bakımından farklı olmayan iki alternatiftir. Bununla birlikte, temellendirdikleri ideolojinin yaygın olması halinde iki ayrı siyasal örgülenme tarzına karşılık gelirler: Demokrasi ve şahlık. Demokrasi neredeyse her yerde aynı sözcükle karşılanmakla birlikte, şahlık doğası gereği her yerde “hanlık”, “sultanlık”, “padişahlık”, “krallık”, “mutlakiyet”, “tiranlık”, “diktatörlük” ve benzerleri olmak üzere farklı farklı isimler alır.

İki alternatif ideolojik unsurun çözüm olmaya soyunduğu çözümsüz sorun varlık -ki ya tekliktir ya da çokluk- ve yokluk sorunudur. Çokluk söz konusu olduğunda, yani varolanlar bir çok şeyse, insan anlamını dayandıracak bir mutlak bulamaz ve insanın anlamı yiter gider: Başsız geçmiş, bitimsiz gelecek, sınırsız uzay ve sayısız insan insanın anlamının eylem-niyet bağıntılarıyla bir ilke dayanmasını imkansızlaştırır. Teklik söz konusu olduğundaysa, yani aslen varolan tek bir şeyse, zihnen tek olan neyse ondan bağımsız kendisi olarak insan olamaz, insanın bizzat kendisi ortadan kalkar, ya da daha doğru bir deyişle, hiç olmamıştır, olmaz ve olmayacaktır. Kendini egemenin tahakkümü altına teslim edecek olan insanınsa, öncelikle egemenin biçimlenmiş, özellikleri ve kullanılışı belli bir alet olarak görebileceği biçimde kendini var görüp tanımlası gerekir. Bu biçim her ne kadar egemene kendini alet olarak gösterecekse de, tahakküm altına girene aletlik olarak değil «benlik» ya da «kimlik» olarak, değerli ve onur verici gözükmelidir ki akli sorun çıkarmadan, anlamı egemenin

iradesine dayansın, kendisi egemene tabi olabilsin. Halbuki varlığın kendisinden, teklik bakımından bizzat yokluk, çokluk bakımından anlam yokluğu çıkmaktadır. Şahlığın dayandığı ideolojilerde bizzat yokluk, demokrasinin dayandığı ideolojilerde anlam yokluğu, düşünmede bizzat çelişki yaratan bir mutlağın us ötesi kabulüyle, içine düşülen çelişkiler görmezlikten gelinerek inkâr edilir.

Şahlığa uygun ideolojide mutlaklık akla aklın ötesinden taşınırken, demokrasiye uygun ideolojide izafiyetin bizzat kendisi mutlaklık olarak alınır; izafiyetin mutlaklığı da aklın ötesinde olduğundan ikisi de mantıken aynı geçerlilik biçimini kullanır. İkincisi, fazladan, aklına, dayandığı bu geçerlilik biçiminin geçersizliği gibi görmezlikten geleceği yeni bir çelişki daha eklese de çelişik akla çelişki eklenmesi onu ne azaltır, ne de çoğaltır. İki alternatif arasında yeğleme yapılmışsa, yapılıyorsa, yapılacaksa, bu ussal olmayacaktır. Yeğleme ussal olmadığından baskınlığın birinden diğerine geçişini engelleyen de ussal değildir. Birinin yaygın olarak baskın olması tahakküm ilişkileri ağının ne tür siyasal bir rejimle yürütüleceğiyle karşılıklı etkileşir.

Demokrasinin ideal hali ile şahlığın ideal hali aynıdır: Her ne kadar tersine bir bağlılık ilişkisi olarak ifade edilse de, tahakküm altındaki insanların egemenin niyetiyle uyumlu olacağı bir düzen. Her ikisi de ideal hallerine yönelirken bir diğerine meyleder; demokrasi şahlığa, şahlık demokrasiye. Buna paralel olarak, her iki ideolojik alternatif temellendirici unsur da bir diğerine meyleder; çoklukçuluk teklikciliğe, teklikcilik de çoklukçuluğa. Demokrasilerde insanların egemenin istediği doğrultuda asimilasyonu, yani bir diğeriyle aynışmasıyla, şahlıkta egemenin onayladığı rolü oynayan tek bir aktörün kararlarının herkes tarafından, herkesin kendini uymakla yükümlü saydığı «herkesin kararları» olarak benimsenmesi, “tercih-kuramsal olarak da gösterilebildiği üzere”¹ aynı kapıya çıkar.

Notlar

1. Arrow, Kenneth, 1963, Social Choice and Individual Values, second edition, New Haven and London: Yale University Press.